

Trest smrti – res publica?

Daniel Kunštát

Čas od času se ve všech evropských zemích včetně České republiky rozpoutá veřejná diskuse o opodstatněnosti trestu smrti. Nikoli náhodou. Nejzávažnější zločiny - násilné trestné činy včetně těch nejzávažnějších, vražd – pochopitelně vždy stály a budou stát v centru pozornosti médií. Proto pokaždé, když českou veřejností otřese brutální vražda, opakovaně vyvstane otázka: Neměli bychom opět zavést trest smrti? Do vzrušené rozpravy se znovu a znovu zapojují politici i právníci, novináři i široká veřejnost, ale výsledek je vždy předem daný: trest smrti totiž zakazuje ústava i mezinárodní závazky České republiky.

V rámci svého výzkumu v říjnu 2005¹ se také CVVM věnovalo otázce trestu smrti a zároveň podrobněji zmapovalo důvody, které česká veřejnost uvádí pro a proti jeho existenci. Nejprve byla všem respondentům položena otázka: „Má či nemá podle Vás v České republice existovat trest smrti?“ Strukturu získaných výsledků přináší tabulka.

Tabulka: Trest smrti v ČR (v %)

rozhodně má existovat	27
spíše má existovat	30
spíše nemá existovat	20
rozhodně nemá existovat	10
neví	13

Zdroj: CVVM

Jak vyplynulo z výsledků, které zachycuje tabulka, necelá třipětinová většina (57 %) české veřejnosti se v aktuálním šetření vyslovila pro existenci trestu smrti, zatímco proti němu se staví tři z deseti občanů (30 %) a 13 % dotázaných mezi oběma stanovisky váhalo.

Stoupenci trestu smrti (n=608) následně jako důvod pro jeho existenci² nejčastěji uváděli, že jde o adekvátní a spravedlivý trest za těžké zločiny (33 %), že by trest smrti plnil výstražnou, preventivní roli (17 %), že by měla platit zásada oko za oko (16 %), že by trest smrti eliminoval těžké zločince a zabránil jim opakovat jejich zločiny (15 %) nebo že by vedl ke snížení vysoké kriminality (13 %). Opakovaně se objevovalo i zdůvodnění, že těžcí zločinci zbytečně zabírají místo ve věznicích a že je stát musí živit (4 %).³

Odpůrci absolutního trestu (n=321) za hlavní protiargumenty⁴ považují především možnost justičního omylu, který se v případě vykonání trestu smrti nedá napravit (45 %), a také jeho nehumánnost či to, že nikdo včetně společnosti nemá právo zabíjet (34 %). 10 % dotázaných považuje jiné tresty za dostačující a 2 % jako důvod svého postoje proti trestu smrti uvedla, že nemá odstrašující účinek a nevede ke snižování kriminality.⁵

Podrobnější analýza ukázala, že existence trestu smrti má relativně větší podporu mezi muži, lidmi, kteří se nehlásí k žádné církvi či náboženství, a mezi voliči KSČM či ČSSD. Naopak relativně nižší podporu existence trestu smrti nebo

¹ Terénní šetření probíhalo 10. – 17. 10. 2005 na reprezentativním vzorku 1075 respondentů.

² Otevřená otázka: „Proč má podle Vašeho názoru existovat trest smrti?“

³ Dopočet do 100 % tvoří jiné, méně početné odpovědi.

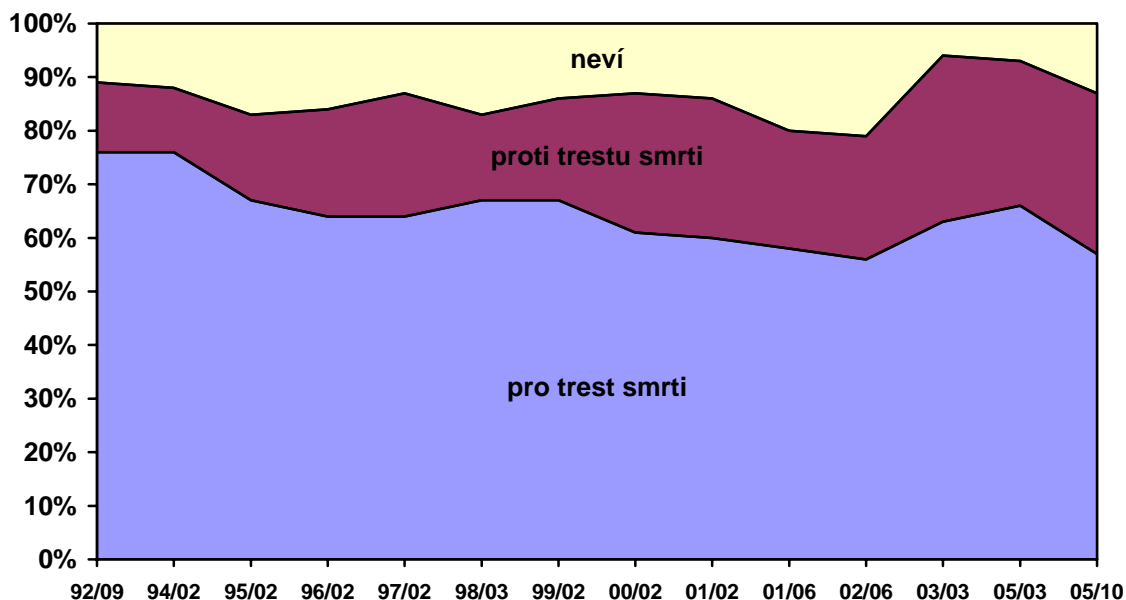
⁴ Otevřená otázka: „Proč nemá podle Vašeho názoru existovat trest smrti?“

⁵ Dopočet do 100 % tvoří jiné, méně početné odpovědi.

vyšší podíl odpůrců jsme zaregistrovali u mladých lidí ve věku do 30 let, absolventů vysokých škol, katolíků a příznivců KDU-ČSL, mezi nimiž odpůrci trestu smrti (62 %) dokonce převažovali nad jeho stoupenci (30 %).

Postoj veřejného mínění k trestu smrti je předmětem zájmu našich šetření opakovaně již od roku 1992. Výsledky zachycuje graf 1.

Graf: Stoupenci versus odpůrci trestu smrti - časová řada 1992 - 2005

Zdroj: CVVM (IVVM)

Z grafu 1 je patrné, že podpora znovuzavedení absolutního trestu dlouhodobě klesá - před deseti lety jej žádalo bezmála 80 procent lidí. V průběhu 90. let se podíl stoupenců existence trestu smrti postupně snižoval a podíl odpůrců naopak převážně rostl. V následujícím období pak poměr mezi stoupenci a odpůrci absolutního trestu v podstatě kolísal okolo úrovně dosažené na přelomu tisíciletí. V porovnání s posledním výzkumem, který proběhl v březnu 2005, pak relativně výrazně (o devět procentních bodů) poklesl podíl lidí, kteří by existenci trestu smrti uvítali. Celkově se stávající podíl stoupenců trestu smrti nijak neliší od výsledků zaznamenaných v letech 2001 a 2002, zatímco podíl odpůrců je relativně vyšší než tehdy.

Názory české veřejnosti na danou problematiku jsou tedy vcelku jasné. Je ale možné trest smrti reálně obnovit? Jaké jsou argumenty pro a jaké proti? Proč popravy zločinců Evropa odmítá, ale třeba Spojené státy naopak využívají?

Jak už bylo řečeno, o trestu smrti, jenž byl u nás zrušen v r. 1990 a nahrazen doživotním žalářem, se opakovaně vedou v laických i odborných kruzích velmi živé diskuse. Zejména široká veřejnost je náchylná vidět v absolutním trestu (a v tvrdé represí vůbec) nejlepší prostředek k potírání a prevenci kriminality. Většina politiků ví, že tuto nejvyšší trestní sankci nelze schválit, avšak touha po jednoduchých a veskrze populistických řešeních nikdy nebude, zdá se, jednoduše překonána (téma trestu smrti bylo naposledy velmi silně reflektováno například v parlamentních volbách v sousedním Polsku). Už ryze formálně-právní důvody totiž odsouvají uvažování podobného typu do říše

neréálna: Česká republika přijala Listinu základních práv a svobod, která ve svém šestém článku stanoví, že trest smrti je nepřipustný. Nadto bez výhrad přistoupila i k Úmluvě o ochraně lidských práv a svobod a podepsala její dodatkový protokol č. 6 o zákazu trestu smrti. Hrdelní trest je tedy vyloučen nejen naším ústavním pořádkem, ale i mezinárodně právními závazky, které vycházejí ze standardů evropského práva, a jejichž dodržování je elementárním předpokladem setrvávání v evropských strukturách. Je ovšem zřejmé, že tyto skutečnosti vypovídají jen pramálo o tom, zda má absolutní trest nějaké politické či morální opodstatnění, a ještě méně o tom, zda je beze zbytku delegitimizován v očích občanské společnosti.

Spor o trest smrti – a ovšemže v širším kontextu i o smysl trestu jako takového – je pravděpodobně „nekonečný příběh“, jehož počátky lze datovat do doby, kdy vznikala moderní právní teorie, tj. před bezmála třemi sty lety. Smysl trestu je tedy bezesporu evergreenem trestní politiky a filozofie práva vůbec.

V diskusích o hledání opodstatnění trestní politiky moderního státu se, zjednodušeně řečeno, jedná o principiální střet dvou pohledů: pozitivistický přístup, jenž převládal ještě do sedmdesátých let minulého století, spatřoval význam trestu takřka výhradně v „převýchově“ pachatele, zatímco druhý přístup, nazvěme ho tradičním, upřednostňuje represivní funkci trestu před nápravnou rolí. Tento tradiční pohled spočívá v přesvědčení, že důvodem trestu je zkrátka to, co zločinec udělal, a je v zásadě lhostejné, jaké bude mít trest účinky. Nezáleží na tom, zda ho potrestání napraví, vyléčí, či přiměje, aby se podvolil: stačí, že udělal to, co udělal. Trest je takto chápán jako odpověď autority na spáchané zlo, je pojmenováním faktu, že každý svéprávný člověk je plnohodnotnou bytostí nadanou smyslem pro odpovědnost, a spočívá v předpokladu, že lidé musí ručit za své konání za všech okolností. Dodejme, že jestliže „pozitivistický“ trend kulminoval v šedesátých a sedmdesátých letech v době budování tzv. státu blahobytu (welfarestate), v poslední době je evidentní příklon právě k popsanému opačnému přístupu – nápravná role trestu ustupuje do pozadí ve prospěch represe.

Drtivá většina odborníků dnes považuje trest smrti za nevhodný a neúnosný způsob řešení onoho nadmíru složitého a komplexního fenoménu násilí a brutality v moderní společnosti. Jinými slovy: hrdelní trest byl odbornou veřejností shledán jako principiálně nepřijatelný. I to je jeden z důvodů, proč se ve všech civilizovaných a demokratických zemích – kromě států s velmi odlišnou právní kulturou, USA a Japonska – absolutní trest neaplikuje.

Jaké jsou vlastně argumenty zastánců absolutního trestu (retencionistů)? Předem je třeba říci, že zcela lichý je především argument o jeho preventivní funkci, jakožto aktu odstrašení potenciálních pachatelů. Žádné seriózní kriminologické průzkumy neprokázaly, že existence absolutního trestu odstrašuje potenciální vrahy více než možnost dlouholetého věznění. Řada odborných studií naopak potvrzuje, že nikoli přísnost trestu, nýbrž jistota postižení odrazuje zločince od páchání trestné činnosti, že se zločinec neobává smrti, ale spíše absolutní ztráty svobody.

Zrušení trestu smrti proto v žádném případě neoslabuje odstrašující účinek trestních zákonů, a tudíž ani samo o sobě nevede k nárůstu počtu vražd (či trestné činnosti vůbec). Důvody jsou zřejmé: v případě vražd spáchaných impulzivně, v náhlém pohnutí (emoce, strach, duševní porucha) pachatel vůbec neuvažuje o případném trestu – neboť předem nepředpokládá ani samotný zločin. Při vraždách plánovaných je pachatel naopak přesvědčen, že vykoná

„dokonalý zločin“, a se stoprocentní jistotou předpokládá, že nebude dopaden – vesměs tedy nepociťuje strach z jakéhokoliv trestu. Odstrašující účinek je tudíž u obou skupin vrahů prakticky nulový. Trest smrti tak nemůže odstrašovat efektivněji než hrozba dlouholetého věznění. Navíc trest smrti je nezvratný, nerevidovatelný a jako takový i krajně nehumánní. Je „konečným řešením“, u nějž nikdy nelze vyloučit možnost justičního omylu. Justici tvoří lidé a ti jsou omylní, proto vždy musí existovat možnost omylu napravit. Když už nic jiného, pak tento argument v rukách abolicionistů (čili odpůrců absolutního trestu) je natolik silný, že jej jednoduše nelze přehlížet. Vždyť jen v USA bylo od roku 1900 do roku 1985 prokazatelně omylem odsouzeno k smrti a popraveno 349 lidí. A to i navzdory faktu, že zde existuje složitý a precizní odvolací systém.

O poznání legitimnějším argumentem pro znovuzavedení absolutního trestu je potřeba zadostiučinění (přínejmenším) pro pozůstalé obětí vražd, potřeba vyjádřit a usmířit urážku spravedlnosti. Pojetí trestu jako institucionalizované odplaty, která činí zločince plně odpovědným za spáchané zlo a která je přirozenou a morálně odůvodněnou sankcí ze strany státu je sice principiálně správné (na rozdíl od vnímání trestu jako státem organizované „terapie“ či „převýchovy“), nicméně existuje jediná výjimka, kde není akceptovatelné: právě v případě trestu smrti.

Smrt je totiž zjevně „nefunkčním“ a nesmyslným trestem, je definitivním aktem, který nespĺňuje onen hlavní požadavek na odstranění pachatele a ochranu společnosti. Nadto je velmi diskutabilní, zda-li má stát vůbec oprávnění zbavit člověka jeho nezadatelného práva na život a lidskou důstojnost. Základní rozpor trestu smrti tkví v tom, že má chránit společnost, ale současně narušuje demokratický systém hodnot, na kterém musí být založena a jehož podstatnou součástí je přirozená důstojnost lidské bytosti a její právo na život. To se týká, ať se nám to líbí nebo ne, i úkladného vraha, jenž se neodčinitelně provinil proti samé podstatě lidskosti, proti etablovanému řádu věcí. Násilí, které je realizované v podstatě neosobním, anonymním státním aparátém může v konečném důsledku nebezpečně banalizovat a de facto i symbolicky legitimizovat samotnou technologii vraždění, přičemž největší slabina absolutního trestu je v jeho nezvratnosti, v nemožnosti jakéhokoliv případné revize – to znamená nebezpečí justiční vraždy. Právě vzhledem k uvedeným důvodům odmítla evropská právní praxe (často navzdory nesouhlasu občanů - voličů) nadále trest smrti aplikovat. U nejtěžších deliktů proto využívá jiného instrumentu, který vyhovuje základnímu účelu trestu, jímž je předcházení dalším přestupkům – trest doživotí.

V Evropě v současnosti existuje trest smrti pouze v Srbsku a Černé Hoře, nedávno jej zrušila například Ukrajina. Celosvětově nejvíce popravují lidi v Číně, Íránu, Saúdské Arábii - a samozřejmě také v USA, kde elektrické křeslo či oběšení uznává zhruba polovina států. V této souvislosti je ovšem třeba upozornit na skutečnost, že přístup Američanů je dán specifickým civilizačním vývojem; tamní obyvatelé mají podstatně jiný, historicky daný přístup k ochraně osobních práv a k účelu trestu, který je vskutku spíše odplatou, pomstou, má jakýsi ochranný společenský charakter. Naproti tomu evropská společenství se přiklání spíše k takovému pojetí trestu, jehož účelem je náprava a výchova.

Kauzalita mezi vinou a trestem se odvíjí od hluboce zakotvených představ lidí o přirozeném řádu věcí, o přípustných pravidlech chování v rámci tohoto obecně sdíleného spontánního systému hodnot. Jestliže se nějaký jedinec zachová jinak a vzepře se zavedeným konstantám běžné „sociální interakce“

a vědomě fatálně překročí pravidla společenství, tj. neoprávněně vztáhne ruku na cizí majetek či život, stává se zločincem a – je potrestán. Trest má přitom, v duchu zásady „oko za oko, zub za zub“, která je dosud více méně přetrvávajícím étosem každého trestního práva, znovu uvést řád do rovnovážného stavu. Všeobecně akceptované a ve svých základních konturách prakticky neměnné mravní normy byly postupně transformovány do právního řádu. Tento souhrn závazných pravidel je i ve dvacátém století konstruován – byť v modifikované podobě – jako nástroj přiměřené odplaty za činy, které se vymykají normálnímu („mravnému“) jednání. Fakt, že mnozí občané považují fyzickou likvidaci vraha za legitimní odpověď autority (státu) na spáchané zlo, proto není principiálně zavrženíhodná ani nepochopitelná: vypovídá také o představách nedotknutelných hranic lidské morálky a o přesvědčení, že člověk ručí za své konání „až do hrdel a statků“. Trest smrti je společností vesměs chápán jako spravedlivá pomsta za nejtěžší myslitelný hřích; pomsta, jejímž prostřednictvím má vrah splatit a snad i částečně vykoupit své provinění.

V civilizované pospolitosti musí po zločinu neodvratně následovat odpovídající trest. Vrah překračuje nejen platné zákony, ale i elementární, byť nepsané, normy sociálního bytí a fakticky tak sám sebe vytěsňuje z lidského společenství. Významný britský psycholog a přední odborník na problematiku vězeňství Nicholas McGeorge trefně poznamenal: „Znervózňovala by mě možnost, že by se při soudu za vraždu dělaly odhady, zda je dotýčný napravitelný, a podle toho se určovaly tresty.“ S uvedeným názorem nelze než souhlasit, protože soud má skutečně v první řadě prostřednictvím rozsudku označit inkriminované jednání za čin trestný, vyjádřit a určit míru provinění bez ohledu na to, zdali pachatele „polepší“ či nikoliv.

Trest je jednoduše přiměřenou odpovědí nezávislé soudní instance na zločin a pro občany srozumitelnou formou institucionalizované odplaty, která činí zločince plně odpovědným za spáchané zlo. Takto motivovaný trest v podstatě adekvátně manifestuje nepochybnou urážku spravedlnosti, je zadostiučiněním, na které mají oběť i ostatní členové společenství nezadatelné právo. Jeho smyslem je uvedení zločinem vychýlené či rozkmitané váhy spravedlnosti do rovnovážného stavu.

Důvodem trestu by proto vskutku neměla být jakási abstraktní „náprava“ nebo „léčebná terapie“, trest by neměl být vnímán jako nucená a státem dotovaná hospitalizace (vzpomeňme na doby, kdy věznice byla eufemicky nazývána nápravně-výchovným ústavem). Jeho účelem nemůže být žádoucí transformace člověka k obrazu aktuální společenské poptávky, tedy jeho sociálně „konformní“ přeměna. Trest by naopak měl být chápán jako přirozená a morálně odůvodněná sankce, přičemž výše této sankce se odvozuje od politického, etického a kulturního konsensu ve společnosti. Motiv trestu – zaměřený v zásadě retrospektivně – neusiluje odčinit zlo (neboť princip odčinění je předmětem občanského a ne trestního práva), ale vychází z jistého etablovaného řádu věcí a vztahuje se ke konkrétnímu systému autority, kterou zločin ohrozil.

Vnímat trest z hlediska zamýšlených účinků (např. takzvané resocializace) znamená přistupovat ke zločinci jako k bytosti neodpovědné za své jednání, „nemocné“, společensky negativně determinované, a tudíž stojící mimo kategorie dobra a zla. Podobný přístup, opírající se o „vědecký“, „objektivní“ etc. pohled na člověka uvnitř společnosti, však lze dešifrovat jako popření staletými budované hodnotové struktury (nejen) západní civilizace, negaci skutečnosti, že zločin sám o sobě udílí trestu dostatečnou legitimitu.

Klíčovou úlohou státní autority, ba dokonce fundamentálním obsahem jejího trvání a legitimacy, je ochrana občanů před vnitřním a vnějším nebezpečím. Symbolicky řečeno: občan dobrovolně deleguje část své, původně nedělitelné, svobody na stát a ten se na oplátku zavazuje, že zajistí ochranu udržení a ochranu „míru“. Stát přebírá roli nezávislého arbitra ve sporech mezi lidmi. Pomocí právních instrumentů tyto spory reguluje a prostřednictvím zákonných sankcí uvádí do souladu s právem, tj. v podstatě do souladu s jakousi materializovanou obecně sdílenou a respektovanou mravností. Neschopnost státu čelit zločinu pak může mít mimořádně traumatizující efekt pro celou společnost, protože stát selhává právě tam, kde je jeho prioritní poslání – tj. v povinnosti chránit bezpečnost a majetek a v souladu s platnými normami dopadnout ty jedince, kteří vědomě nerespektují pravidla hry. Kriminalita představuje fenomén, s nímž se občan není schopen vypořádat individuálně. Dokonce i sebeliberálnější doktríny správy věcí veřejných přiznávají, že v tomto ohledu musí stát zůstat silný, aby mohl dostát svým základním závazkům. A navíc: občané musí trestním verdiktům „rozumět“, přijímat je jako spravedlivé, adekvátní míře provinění, jsoucí v souladu se zdravým rozumem i obvyklými etickými konvencemi.

Není sporu o tom, že právnímu „bezvědomí“ se nejlépe daří tam, kde dochází k destrukci tradičních hodnot, objevuje se úsilí o rychlý a hlavně bezpracný společenský vzestup a konzumní mentalita s nepsanými standardy životního stylu. Kolektivní, a tedy anonymní „rozum“ moderního státního aparátu může způsobit, že zákony žijí jakoby svým vlastním životem, právo a proces jeho uplatňování se stává neživou „nadstavbou“, která je konec konců umělým produktem elit a patřičně nereflektuje subtilní, hluboce zakořeněné představy o spravedlnosti a dobru. Rozšíření pocitů odcizení mezi zákony (těmito kodifikovanými regulátory sociální interakce) a přirozeným, obvyklým výkladem spravedlnosti, práva a bezpráví, dobra a zla, neznamená nic menšího než hrozbu fatálního podkopání důvěry v autoritu státu, v jeho instituce a jeho schopnost udržovat elementární řád společnosti. Pověstné rozevření nůžek mezi platným právem a žitým, tradičním povědomím o spravedlnosti by bylo tím nejhorším, co by českou společnost mohlo potkat.